

mikor egy helyen azt állítja, hogy a megtisztulás a körülmények által megmagyarázhatatlan és ezért nem is sikerülhet mindenkinek. Még inkább bonyolítja a kérdés magyarázatát az időnek mint végső determinánsnak a hangsúlyozása. Szerinte az idő alakítja át a neki magát átadó embert: „Az ember nyitva áll az idő felé, hogy az általa történjék.” Az akarat, a tudatos program e misztériumon kívül reked.

Magá a krízis, amely a század első harmadában az életnek minden területét átjárta, Hamvas gondolkodásában nem történelmi képződmény. Felfogása szerint az ember, a lényegét tekintve, évezredek óta semmit sem fejlődött. A múltban is gyakran beszéltek válságról, de a legújabb kori, sokak számára kétségbeejtően elmélyült krízise is csupán látszat. A hisztériára hajlamos ember látja bele a krízist a dologi összefüggésekbe. Aki a katarzison túljutott, nem érzékeli többé az életnek a gyakorlatias gondolkodás okozta felaprózottságát. Ha itt elsősorban a fenomenológiához kapcsolódik Hamvas Béla, akkor a következő évben keletkezett tanulmánya gondolkodásának az egzisztenciálfilozófiához való kapcsolatát jelzi. Ekkor már Kierkegaard fontosságban kiegyenlítődik Nietzschével, a vizsgálódási szempont pedig a kultúráról magára a szorongó emberre tevődik át, mert „úgy tűnik, hogy a válságban élő ember tulajdonképpen kultúrájában, államában, politikájában, gazdaságában, tudományában nem e szellemi síkon jelentkező alkotásokat és életformákat félti, hanem az azokon belül levő elrejtett vitális és egzisztenciális létért aggodik.”

Hamvas Béla nem annyira alkotója, mint inkább diagnosztája volt korának. Nem véletlenül készített könyvtárosként bibliográfiát a világ krízisével foglalkozó művekről, e három tanulmánya is többnyire csupán összegezi mások véleményét. Gondolkodói egyénisége később alakult ki, könyveiben majd ez mutatkozik meg.

VAJDA Gábor

AZ „ELCSERÉLT” NYELV

Elias Canetti: A megőrzött nyelv. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982

A bulgáriai spanyol-zsidó családból származó Nobel-díjas Canetti 1982-ben magyar nyelven is megjelentetett memorájának meglehetősen talányos címe van: „A megőrzött nyelv” ugyanis nem annyira egy nyelv megőrzéséről, hanem inkább több nyelv elsajátításáról szól. A gyermekkorában beszélt XV. századi spanyolt, amely családjában a legáltalánosabban használatos volt, saját bevallása szerint nem felejtette el ugyan, de szerepe és jelentősége az író memoárjában a későbbi évek nyelvi kalandjai mellett csökken. Hatéves korában már angolul kezd tanulni, nyolcéves, amikor a némettel ismerkedik. Néha mutatványos gyorsasággal tér át a néhány éves gyerek egyik nyelvről a másikra, és nemcsak a kommuniká-

ció, de a gondolkodás szintjén is megtörténik a váltás. Különösen bravúros a német nyelv három hét alatt történő elsajátítása, ráadásul elképesztően rossz pedagógiai módszer mellett. Ezen mit sem változtat, hogy a nyelvet egy párszázéves gyerekek beszédnívóján kellett megtanulni.

Canetti nevét az 1981-es Nobel-díj tette ismerette. Ezt megelőzően — *Káprázat* c. regényén és esetleg *Tömeg és hatalom* c. művén kívül — nem sokat tudott róla a magyar olvasóközönség. A Nobel-díj, érthetően, megnövelte iránta az érdeklődést, s nyilván ennek következménye *A megőrzött nyelv* c. memoár magyar nyelvű kiadása, melyben az író 1905-től, születésétől és kora gyermek éveitől kezdve 1921-ig kíséri végig életútját. Canetti érezhetően szellemi fejlődésének hangsúlyozására kívánja fordítani a figyelmet, de emellett más, igen különös, a megszokott család-sémáktól és a konvencionális gyermekkor-történetektől eltérő mozzanatok válnak rendkívül lebilincselővé.

Az író gyermek- és ifjúkora ellentmondásos érzéseket vált ki az olvasóból. Ki ne irigyelné azt a páratlan tágasságot, ami számára az élet színhelyeit jelenti! Tizenegy éves korára szülőhelyén, Ruszcsukon kívül már éveket töltött Manchesterben, Bécsben, majd ezt követően több évig Zürichben él. Útjának minden állomása egy-egy nyelv elsajátításával jár együtt. És ugyanakkor ki ne érezné a hiányt, ami mindezzel a tágassággal mégis együtt jár: az otthontalanság, a hazátlanság élményét, amit — mivel korán megtanult alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez — talán természetesen is vesz. Számára magától értetődő a három évenkénti költözködés Európa egyik részéről a másikra. Családja már az „örökös vándorlás” miatt sem tekinthető hagyományos családnak, de más tényezők miatt sem. Canettiék egyszerre alkotnak nagycsaládot és csonka családot. E nagycsalád tagjai — a nagynénik, nagybácsik — Európa legkülönbözőbb pontjain szétszórva élnek, távol egymástól, a hagyományos családokat már rég örökre elszakító távolsághatárokon túl, de mégis számon tartják egymást, gondoskodni kívánnak a fiatalabb családtagokról. A manchesteri nagybácsi valamennyi unokaöccsét vállalatába szándékozik bevonni alkalomadtán — más kérdés, hogy ebből a gondoskodásból a leendő író nem kér. Ugyanakkor azonban a szűkebb család csonka — az apa váratlan halála után az anya nem megy ismét férjhez, hanem maga veszi kézbe gyermekei nevelését, hallatlan akaraterejével, nagy ambíciókkal és igen egyéni elképzelések szerint.

Az anyai nevelési szempontok nem számolnak az élet konkrét nehézségeivel, s nem is arra irányulnak, hogy adott esetben fiai eredményesen megbirkózzanak az esetleges konfliktusokkal, mint ahogy az anya és gyermekei élete is lényegét tekintve függetlenül alakul a történelmi valóságtól. Kívül maradnak a világháború borzalmain, a háborús években Bécsből Zürichbe költöznek. Anyagi gondjaik nincsenek — az író alig félmondatot ejt arról, hogy anyja vagyonát a manchesteri nagybácsi fektette be az üzletbe és sikerrel forgatja —, nyilván a vagyon jövedelméből

élnék, és ez ad lehetőséget az utazgatásra. Az anya ugyan, néha maga látja el a háztartást, de nem azért, mert megélhetési gondok miatt ez szükséges lenne, hanem azért, mert pedagógiai megfontolásból így látja jónak. S ha úgy adódik, „rejtélyes” gyengeségére hivatkozva feloszlatja a háztartást, gyermekeit különböző intézetekben és panziókban helyezi el, ő maga szanatóriumba vonul gyógykezeltetni magát, s a nevelést levélen keresztül intézi. Az író ugyan gyermekkorát megidézve ezt egyáltalán nem furcsállja; így élte meg, így tartja természetesnek. Erős akarátú, domináns típusú anyjához azonban eléggé ambivalens a viszonya. Canetti emlékezete indulatos, gyűlöletszerű féltékenységeket idéz föl, amit az anyja körül forgoló „docens úr” váltott ki belőle, s amelynek gyökerei abban a furcsa kötődésben keresendők, ami az anyát és legnagyobb fiát egymáshoz fűzte. Az anya drámákat olvasott és elemzett gyermekével, felnőttek tekintve őt, követelőzően ragaszkodva ahhoz, hogy a tíz-tizenegy éves gyerek követni tudja a gondolatmenetet, s felnőttként reagáljon ezekre az élményekre. Vitathatatlan, hogy ez az életkori sajátosságokra fittyet hányó türelmetlen igényesség sok haszonnal is járt: az író koránál értebb volt, többet tudott társainál, s csak egyszer panaszkodik: a német nyelv erőltetett, traumatizáló tempója miatt. Az anya nevelési módszerei elsősorban a véleménye szerinti műveltségi eszmény elérésére irányultak. Ez a műveltség nyelvek, irodalom, színházi előadások feltétlen tiszteletét jelentette, s így — közvetve — a pályaorientáló szerepet töltött be az író életében.

Canetti memoárjában az anya kap nagy szerepet; hatását ezekben az években se barát, se tanár, se más felnőtt nem múlja fölül. Az író személységének kialakulását nagymértékben befolyásolhatta az a tény, hogy nem kiegyensúlyozott anya—gyermek kapcsolat épült ki, hanem ennél sokkal bonyolultabb: az anya részéről erőszakosan követelő, felfokozott elvárásokat támasztó, saját és nem a gyerek szükségleteit figyelembe vevő igényeken alapuló érzelmi kapcsolatról van szó, a gyerek részéről pedig az anyagi igényeknek való megfelelésre törekvés és emellett (vagy éppen ezért) az anya erőszakos kisajátítására való iparkodás. Ily módon kapcsolatuk nem megnyugtató, nem meleg és biztos támaszt jelent, hanem egy erősen ambivalens viszonyt, amelynek egyensúlya szoros összefüggésben van a mesterségesen kialakított családi szerepmóddal betartásával. Az anya mellett a memoár többi szereplője jelentéktelen, halvány, elmosódott. Az író két kisebb testvéréről alig ejt szót, az irántuk táplált érzelmeit sem jelzi. Baráti kapcsolatai sem erősek, a gyakori költözések ezeket felszámolják, nem marad nyomuk az író életében. Nem vágyakozik utánuk, levélen keresztül sem keres kapcsolatot velük. Tartós hatást tanárai sem gyakoroltak rá, bár egy-egy élmény (pl. a vágóhídi látogatás) emléke sokáig kíséri. Holott érzékeny alkat, de érzékenysége erőteljesebben megnyilvánul egy-egy irodalmi alkotással vagy történelmi

személyiséggel kapcsolatban, mint a megélt élet és a konkrét emberek kapcsán. Példa erre egyik tanárának alakja, akiért „rajong”, de rajongása inkább a tanár által előadott tananyagnak szól.

Canetti memoárja, *A megőrzött nyelv* rousseau-i értelemben vett „nevelési regénynek” is felfogható. A kialakulatlan gyermeki személyiség hogyan formálódik, fejlődik erős akaratú nevelője által meghatározott, kívánatosnak tartott irányban, hogyan sajátítja el a nevelője által hirdett normákat, és hogyan éli aztán e beépített normák szerint saját életét — ez a gondolatszál teszi folyamatossá az epizódyszerűen meglevenített gyermek- és ifjúkori mozzanatok láncolatát. *A megőrzött nyelv* ebből a szempontból a legteljesebb — egyéb vonatkozásait tekintve többé-kevésbé hiányos marad. Különösen a konkrét tények-események-történetek bemutatásával fukarkodik az író, érzékeltetve ezzel, hogy életének ebben a szakaszában a belső élménygazdagsághoz viszonyítva mily csekély szerepet játszott a külső világ. Ám a valósággal való szembenezés elkerülhetetlen, s egy újabb költözéssel — most már Németországba — be is következik. Az író maga is érzékeli, hogy az újabb változás személyiség-fejlődése szempontjából alapvetően fontos következményekkel járt: „Életem egyetlen tökéletesen boldog időszaka, a zürichi Éden korszaka véget ért. Ha anyám nem ragad el onnan, talán boldog is maradtam volna. De az is igaz, hogy másmilyen dolgokkal ismerkedtem meg, olyanokkal, amilyenekről az Édenkertben addig nem volt tudomásom. És az az igazság, hogy, miként az első ember, csak akkor születtem meg én is, amikor kiűztem a Paradicsomból.”

HÜDI Éva

S Z Í N H Á Z

IN MEMORIAM IFJ. SZABÓ ISTVÁN (1937—1984)

Negyvenhét éves korában elhunyt ifj. Szabó István rendező.

Színházi pályáját színészként kezdte a hatvanas évek elején, majd 1970-ben rendezőként diplomált a Szabadkai Népszínházban, ahol szülei — Szabó Cseh Mária és Szabó István — alapítótagokként működtek, s ahol ifj. Szabó István mintegy másfél évtizednyi munkássága legjelentősebb előadásait rendezte.

Színészként korának megfelelően fiatalembereket játszott a műsorpolitika akkortájt divatos szórakoztató darabjaiban (*Az igazság házhoz jön; Ó, azok a mai gyerekek; A nadrág; Jegygyűrű a mellényzsebben*), Legjelentősebb színészi feladatát Brecht Koldusoperájának Kikiáltójaként